

Дубровіна Любов,
генеральний директор
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор,
Калініна-Симончук Юлія,
начальник відділу правового забезпечення діяльності,
Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського

НАУКОВА АТРИБУЦІЯ, ОПИС ТА ЕКСПЕРТИЗА ЦІННОСТІ РУКОПИСНОЇ ТА КНИЖКОВОЇ СПАДЩИНИ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК

Процес визначення достовірності, автентичності, часу та місця створення, авторства, наукової та культурної цінності рукопису або книги не завжди є очевидними під час надходження таких документів до бібліотеки, тому атрибуція та ідентифікація стали невід'ємною процедурою усього науково-технологічного циклу. Виокремлення рукописної та книжкової спадщини, надання документу особливого, цінного статусу вимагає високого рівня наукової оцінки культурного значення об'єкта опису та верифікації цього наукового знання.

Після розпаду СРСР активно створюється нове українське законодавство у сфері державної реєстрації і наукової оцінки національної спадщини, забезпечення її збереженості та унормування принципів інформаційного доступу до цієї спадщини у бібліотеках та архівах, інтенсифікуються пошуки методологічних засад та спеціальних методик у цій царині.

На перше місце вийшла проблема наукової експертизи найбільш цінної частини бібліотечних фондів та заходів щодо запобігання їхньої втрати як об'єктів національного культурного надбання та культурної спадщини держави. Приймалося до уваги й наявність цінного досвіду бібліотек та профільна діяльність наукових фахівців. Було враховано й міжнародне законодавство, що на базі розробок ЮНЕСКО дбало про охорону культурної спадщини [11]. Сьогодні основними нормативно-правовими актами, що стосуються рукописної та книжкової спадщини, її збереження, наукової експертизи та експертизи цінності рукописної та книжкової спадщини є:

1. Закон України «Про культуру» [8], який визначає правові засади діяльності у сфері культури, регулює суспільні відносини, пов'язані із створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, і спрямований на забезпечення доступу до них. Термін «національне культурне надбання» у Законі вживається як сукупність унікальних **культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини**, що мають **виняткове** історичне значення для формування культурного простору України. А під термін «об'єкти культурного призначення» підпадають **пам'ятки** культурної спадщини, предмети колекцій, зібрання, фонди, будівлі, споруди культурного призначення та інші культурні цінності.

2. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання, затверджене постановою Кабінету Міністрів України [3], яким відповідно до Основ законодавства України про культуру [2], які втратили чинність у зв'язку з прийняттям Закону України «Про культуру», запроваджено Державний реєстр національного культурного надбання (далі – ДРНКН) завданням якого став облік об'єктів матеріальної та духовної культури **виняткової** історичної, художньої, наукової чи іншої **культурної цінності**, що мають важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначають його внесок у всесвітню культурну спадщину. У документі застосовуються терміни: «надбання», «пам'ятка», «об'єкти національного культурного надбання». До об'єктів національного культурного надбання належать: пам'ятки історії, археології, містобудування і архітектури, мистецтва, документальні пам'ятки, а також можуть бути занесені у ДРНКН й інші об'єкти, що становлять **виняткову цінність** з огляду історії, культури, етнології чи науки.

Варто зазначити, що Закон України «Про охорону культурної спадщини» [10] стосується пам'яток – об'єктів культурної спадщини, якими є лише нерухомі об'єкти культурної спадщини та рухомі предмети, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини, які підлягають реєстрації шляхом занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

3. Порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання визначає механізм відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань, окремих книжкових колекцій (далі – **книжкові пам'ятки**) для включення до Державного реєстру національного культурного надбання [4]. У документі визначається термін: «книжкова пам'ятка» та встановлюються форми опису книжкових пам'яток.

4. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [6] регулює відносини, пов'язані з вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей, і спрямований на охорону **національної культурної спадщини** та розвиток міжнародного співробітництва України у сфері культури та визначає «культурні цінності», як **об'єкти матеріальної та духовної культури**, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, у які зокрема, включено старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну **цінність**, манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції, а також у загальному визначенні «родинні цінності» – культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів. Тобто включена рукописна та книжкова, архівна спадщина, як **національна культурна спадщина**. Цим Законом передбачено проведення експертизи (заявлені до вивезення (тимчасового вивезення) та повернуті після тимчасового вивезення культурні цінності, а також охорона права власників культурних цінностей, визначено цінності, що не підлягають вивозу, в тому числі ті, що мають бути внесеними до ДРНКН України.

5. Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей, затверджений постановою Кабінету Міністрів України [5], регулює питання проведення державної експертизи культурних цінностей, заявлених до вивезення, тимчасового вивезення та повернутих в Україну після тимчасового вивезення, а також вилучених митними або правоохоронними органами, конфіскованих за рішенням суду та обернених відповідно до закону в дохід держави. Порядком визначено, що експерт – працівник державного сховища культурних цінностей, музею, бібліотеки, реставраційної або науково-дослідної організації, архівної установи, інший фахівець, який має високу кваліфікацію, спеціальні знання і безпосередньо проводить мистецтвознавчу експертизу та несе персональну відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість рекомендацій, а в експертному висновку повинні міститися визначені критерії експертизи: достовірність об'єкта, автор, назва та атрибутивний опис, який складається за такими критеріями: час створення; причетність до історичних подій, культурних традицій народів і пам'яток історії, видатних особистостей, виробників, мануфактур і шкіл; рівень визнання автора; стан збереженості, знаки та позначки, комплектність, лінійні розміри, соціокультурна функція, рівень

суспільного визнання, унікальність, рівень виконавської техніки та популярності, наукова значущість, оцінна вартість. Експертний висновок також повинен містити аргументовану рекомендацію щодо доцільності включення об'єкта до ДРНКН та можливості вивезення його з території України. Право на проведення експертизи надається установам, державним закладам культури, іншим організаціям наказом Мінкультури.

Так, наказом Міністерства культури України «Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей» [7] визначено, що державні установи, заклади культури, інші організації, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей згідно з Переліком: проводять державну експертизу культурних цінностей відповідно до Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 року № 1343; затверджують персональний склад працівників, які безпосередньо проводитимуть державну експертизу культурних цінностей та щороку до 01 лютого подають відділу з питань переміщення культурних цінностей Міністерства культури України для узагальнення звіт про проведення державної експертизи культурних цінностей за формою згідно з додатком до зазначеного вище наказу.

6. Методологічне значення має й Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» [9] він спрямований на оцінку об'єктів науки і техніки, а також не містить поняття «атрибуція», але дає певні методичні засади й для експертизи культурних цінностей. Наукова і науково-технічна експертиза визначається як діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів.

Чинне українське законодавство в цілому дозволяло впродовж 90-х років ХХ ст. і до 10-х років ХХІ ст. виконувати експертні функції бібліотечним фахівцям. Але сьогодні, з огляду на розвиток цифрового суспільства, виникнення цифрових об'єктів спадщини, у тому числі й тих, що не мають аналогів у традиційних матеріальних формах потребують законодавчого врегулювання. ЮНЕСКО, ще у 2003 р. прийнято Хартію про збереження цифрової спадщини [12], яку необхідно врахувати при оновленні українського законодавства. З приведення вище аналізу законодавчих актів зрозуміло, що вимагає розширення

та уточнень законодавча термінологія. Потребують оновлення документи про ДРНКН, у яких необхідно визначити нові принципи експертизи та атрибуції пам'яток в аспектах їх безсумнівної ідентифікації, має бути встановлено унормування об'єктів рукописної та книжкової спадщини загальносвітового та національного значення, а також розроблені на державному рівні спеціальні методичні документи в галузі експертизи цінностей рукописної та книжкової спадщини.

Сьогодні бібліотеки створюють не лише національні, а й світові цифрові колекції рукописної та книжкової спадщини: Манускрипторіум (<http://www.manuscriptorium.com>), Європіана (<http://www.europeana.eu>), Світова цифрова бібліотека (<http://www.wdl.org>). Вже накопичений значний досвід створення цифрової бібліотеки історико-культурної спадщини в НБУВ, яка активно функціонує на сайті НБУВ (http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=NAV&P21DBN=ELIB).

Варто зазначити, що науковцями Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського було створено колективну методичну працю щодо критеріїв експертизи та реєстрації [1]. Питання атрибуції та експертизи висвітлено у дослідженнях Л. А. Дубровіної та Г. І. Ковальчук. Досвід створення цифрових колекцій спадщини в НБУВ розкрито в працях К. В. Лобузної та І. В. Лобузїна, О. М. Рибачка та інших.

Створення цифрового ресурсу сьогодні має значний інтерес не лише для реєстрації культурної спадщини, а й для проведення наукової експертизи, ідентифікації та атрибуції пам'яток, як для досвідчених учених, так і для початківців у цій справі. Цифрові технології вже давно впроваджені у практику страхового копіювання, а також у методику атрибуції та ідентифікації пам'яток за цифровими технологіями, зокрема у дослідженнях західних науковців.

Бібліотеки мають актуалізувати питання про оновлення законодавчої бази в цих питаннях, адже ми маємо величезну рукописну та книжкову спадщину, що нараховує мільйони унікальних рукописних та книжкових джерел, і спеціалістів, здатних підтримати цей процес.

Список використаної літератури

1. Методичні рекомендації для Державної реєстрації книжкових пам'яток України. Кириличні рукописні книги та стародруки. Принципи реєстраційного опису / Національна академія наук України. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, 2007. 134 с. Частина 1. Кириличні рукописні книги і стародруки: Методичні рекомендації для заповнення бази даних Державного реєстру національного культурного надбання / Укл. Л. А.

Дубровіна, Л. А. Гнатенко, О. А. Іванова, Н. М. Зубкова. Частина 2. Методичні засади опису кириличних видань для Державного реєстру книжкових пам'яток України / Укл. Г. І. Ковальчук, Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов.

2. Основи законодавства України про культуру від 14.02. 1992 р. № 2117-XII. Втрата чинності: 12.01.2011. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-12/print> (дата звернення 18.09.2019).

3. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 12.08. 1992 р. № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF> (дата звернення 17.09.2019).

4. Порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання, затв. наказом Міністерства культури України 14.06.2016 № 437. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z_0936-16 (дата звернення: 19.09.2019).

5. Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26.08.2003 р. № 1343. Дата оновлення: 17.04.2013. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-%D0%BF> (дата звернення: 18.09.2019).

6. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 р. № 1068-XIV. Дата оновлення: 04.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14> (дата звернення: 18.09.2019).

7. Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей: наказ Міністерства культури України від 31.03. 2017 р. № 267. Дата оновлення: 19.12.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z_0529-17 (дата звернення: 18.09.2019).

8. Про культуру: Закон України від 14.12. 2010 р. № 2778-VI. Дата оновлення: 16.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17/print> (дата звернення: 16.09.2019).

9. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10.02. 1995 р. № 51/95-ВР. Дата оновлення: 05.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 18.09.2019).

10. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06. 2000 р. № 1805-III. Дата оновлення: 25.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> (дата звернення: 18.09.2019).

11. Україна в міжнародно-правових відносинах. Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей / Відп. ред.: Ю.С. Шемшученко, В.І. Акуленко. Київ, Юрінком Інтер, 1997. 864 с.

12. Хартія о сохрании цифрового наследия. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/digital_heritage_charter.shtml (дата звернення: 19.09.2019).